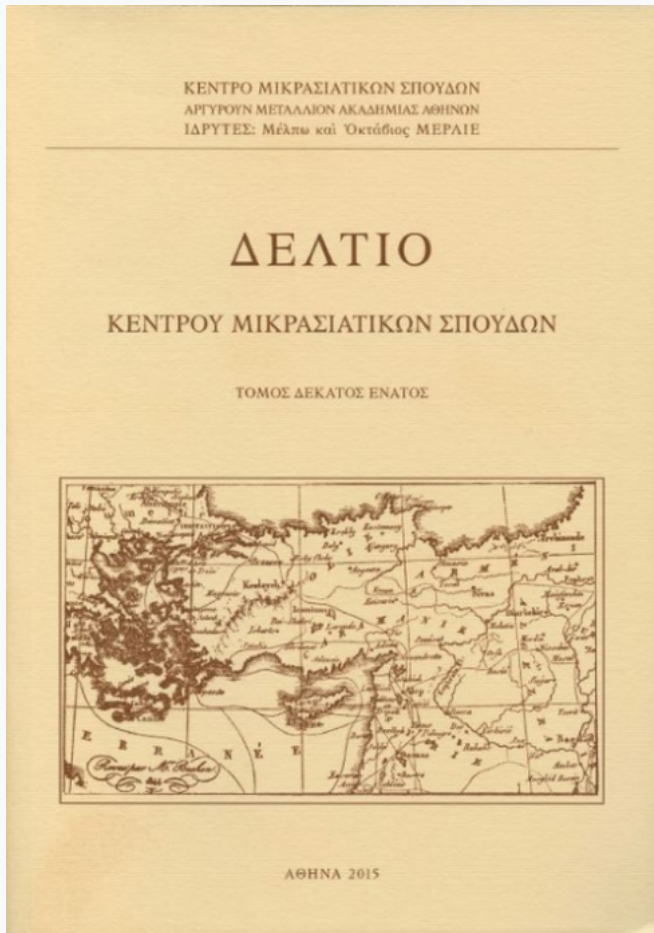

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 19 (2015)

Τò πλαίσιο εφαρμογής τής προσφυγικής
έγκατάστασης και άποκατάστασης και ή έπιβολή
έθνοτικής και χωρικής όμοιογένειας στη Θρακική
έπαρχία (1922-1930)

Βασίλης Κουτσούκος

doi: [10.12681/deltiokms.325](https://doi.org/10.12681/deltiokms.325)

Copyright © 2015, Βασίλης Κουτσούκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουτσούκος Β. (2015). Τò πλαίσιο εφαρμογής τής προσφυγικής έγκατάστασης και άποκατάστασης και ή έπιβολή έθνοτικής και χωρικής όμοιογένειας στη Θρακική έπαρχία (1922-1930). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 161–190. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.325>

Βασίλης Κουτσούκος

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΒΟΛΗ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΗΣ
ΟΜΟΙΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΘΡΑΚΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ (1922-1930)

Στο παρόν κείμενο γίνεται μια προσπάθεια διερεύνησης των ενεργειών διαχείρισης του χώρου, υπό το πρόσχημα της προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης ή του εποικισμού γενικότερα, ως μέσου εκπλήρωσης των οραμάτων του εθνικού κράτους για την επιθυμητή εθνοτική/πληθυσμιακή και χωρική ομογενοποίηση των Νέων Χωρών και ειδικότερα της ελληνικής Θράκης.

Τα γεγονότα διαδραματίζονται σε μια οκταετία η οποία ξεκινά με την πτώση του μικρασιατικού μετώπου, τις παρεμβάσεις του στρατού στη διακυβέρνηση, την εναλλαγή δύο κομμάτων στο πολιτικό πεδίο, καθώς και τη σταδιακή εμπλοκή του προσφυγικού πληθυσμού στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας¹. Οι διακρατικές σχέσεις χρωματίζονται από την προσπάθεια εμπλοκής των βαλκανικών κυβερνήσεων στα εσωτερικά των γειτόνων τους, με αφορμή τους *ομοεθνείς* που έμειναν εκτός της εδαφικής τους επικράτειας, καθώς και από το καθεστώς που επέβαλαν οι διεθνείς και οι διακρατικές συμφωνίες.

1. Η δημιουργία του εθνικού χώρου

Τα γεγονότα και οι καταστάσεις που καταγράφονται στη θρακική επαρχία από το 1922 και έπειτα είχαν ήδη εφαρμοστεί στις Νέες Χώρες και ιδίως στη γειτονική Μακεδονία, με σχετική επιτυχία. Πρόκειται για μια περίοδο κατά την οποία τα βαλκανικά κράτη εργάστηκαν εντατικά για την αναμόρφωση των εδαφών που απέκτησαν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, χωρικά και

1. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το Προσφυγικό Σοκ, οι Σταθερές και οι Μεταβολές της Ελληνικής Οικονομίας», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940: Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β1, Αθήνα 2002, σ. 9-45· Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940: Ο Μεσοπόλεμος*, τόμ. Β2, Αθήνα 2003, σ. 37-96.

κυρίως πληθυσμιακά (δημογραφική μηχανική)². Στην προκειμένη περίπτωση, το ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του είχε εφαρμόσει σειρά μέτρων και πρακτικών που ξεκάθαρα αποσκοπούσαν στην κατασκευή ενός ενοποιημένου παρελθόντος για τα εδάφη εντός της επικράτειάς του³.

Η διαδικασία έχει τις ρίζες της στα ενδογενή χαρακτηριστικά γνωρίσματα του έθνους-κράτους, όπως αυτά εκδηλώνονται μέσω της κυβερνητικής στάσης επί του θέματος της ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών. Ειδικότερα, για κάθε κράτος, η άσκηση της εξουσίας του, όπως και η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού του, συνεπάγονται την ύπαρξη μιας εδαφικής επικράτειας και τον έλεγχο αυτής. Η εδαφική επικράτεια της εθνικής κυριαρχίας θεωρείται απαραβίαστο χαρακτηριστικό του⁴. Το μακρύ οθωμανικό και το βραχύβιο βουλγαρικό παρελθόν της δρακικής επαρχίας αμφισβητούσε ευθέως την ομοιογένεια της ελληνικής εδαφικής επικράτειας, και έτσι η επαρχία αυτή θεωρούνταν ως προβληματική και προφανώς υπό άμεση αναμόρφωση.

Το σημαντικότερο εμπόδιο που κλήθηκε να υπερκεράσει το ελληνικό κράτος ήταν η παρουσία ενός αρκετά μεγάλου διαφορετικού εθνοτικά πληθυσμού, ο οποίος σε αρκετές περιοχές κυριαρχούσε αριθμητικά. Οι πληθυ-

2. Nikos Sigalas and Alexandre Toumarkine, “Ingénierie démographique, génocide, nettoyage ethnique. Les paradigmes dominants pour l’étude de la violence sur les populations minoritaires en Turquie et dans les Balkans”, *European Journal of Turkish Studies in History-Demographic Engineering* - (2008), Part I, 7, παράγραφος 35, στο <http://www.ejts.org/document2933.html> (10-09-2010, 14:56)· Fuat Dündar, “The Settlement Policy of the Committee of Union and Progress 1913-1918”, Hans-Lucas Kieser (ed.), *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2006, σ. 38-41. Ενδεικτικά για τις προσπάθειες εγκατάστασης και αποκατάστασης του προσφυγικού πληθυσμού σε Βουλγαρία και Τουρκία, βλέπε αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία Aytek Soner Aplan, *The Economic Impact of the 1923 Greco-Turkish population Exchange upon Turkey*, METU - Dep. of Economics, Άγκυρα 2008· Alexei Kalionski & Vasili Kolev, «Οι Πρόσφυγες στη Βουλγαρία την Εποχή του Μεσοπολέμου», στο Βασίλης Γούναρης – Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια: Μνήμη και Ενσωμάτωση*, Αθήνα 2004· George W. Hoffman, “Transformation of Rural Settlement in Bulgaria”, *Geographical Review*, 54 (1964).

3. John Agnew, “No Borders, No Nations: Making Greece in Macedonia”, *Annals of the Association of American Geographers*, 97 (2007), σ. 416· Robert Shannan Peckham, *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2001, σ. 35.

4. Roy E. H. Mellor, *Nation, State and Territory. A Political Geography*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1989, σ. 53.

σμαϊκές αυτές ομάδες παρουσίαζαν διαφορετικού βαθμού και ειδών αποκλίσεις από το στερεότυπο της μονοδιάστατης εθνικής ταυτότητας⁵. Αυτός ο πληθυσμός και τα χωρικά χαρακτηριστικά του αποτελούσαν σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στην εναρμόνιση του τοπίου των Νέων Χωρών με το αντίστοιχο της Παλαιάς Ελλάδας⁶.

Ήδη από το 1912, στην περιοχή της Μακεδονίας είχαν εγκαινιαστεί οι πολύμορφες προσπάθειες εδραίωσης της ελληνικής κυριαρχίας, της εγκατάστασης των εθνικών διοικητικών, εκτελεστικών, υγειονομικών, ελεγκτικών, οικονομικών, πολεοδομικών-χωροταξικών και δικαστικών αρχών, της ρύθμισης του χώρου και της οικονομικής δραστηριότητάς του⁷. Με την υιοθέτηση των σύγχρονων, για την εποχή, πολιτικών και πρακτικών επέμβασης στο χώρο, η κυβέρνηση εργάστηκε για τον εκσυγχρονισμό των Νέων Χωρών, όπως βέβαια η ίδια τον αντιλαμβάνονταν. Ο χώρος επιβαλλόταν να αναδιοργανωθεί με τέτοιον τρόπο, ώστε: α) οι υπάρχουσες μειονοτικές εθνοτικές συγκεντρώσεις να παρουσιάζουν τη μικρότερη δυνατή συμμετοχή⁸, και β) οι παραδοσιακές δομές που είχαν δημιουργηθεί υπό τη μακροχρόνια οθωμανική παρουσία να περιοριστούν αποτελεσματικά⁹.

Οι κυβερνητικές επιδιώξεις για τις Νέες Χώρες εμφανίζονταν στα επίσημα κείμενα της εποχής με τη χρήση λέξεων όπως «...αποτουρκισμός, εξελληνισμός, εκσυγχρονισμός και τελικά εκπολιτισμός...». Οι έννοιες αυτές θεωρούνται ταυτόσημες και αποκρυσταλλώνουν το αίτημα του ελληνικού έθνους-κράτους για έναν σύγχρονο εθνικό χώρο, με τις αντίστοιχες πληθυσμιακές ισορροπίες¹⁰.

5. Δώρα Λαφαζάνη, «Μικτά Χωριά του Κάτω Στρυμόνα: Εθνότητα, Κοινότητα και Εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα*, 63 (1997), σ. 102.

6. Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Λονδίνο 2004, σ. 429-440.

7. Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, *Έγγραφα και Σημειώσεις εκ της Πρώτης Ελληνικής Διοικήσεως της Μακεδονίας (1912-1913)*, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 39-70.

8. Alexandros Phedon Lagopoulos, "Monumental Urban Space and National Identity: The Early Twentieth Century New Plan of Thessaloniki", *Journal of Historical Geography*, 31 (2005), σ. 73-74.

9. Costis Hadjimichalis, Nikos Kalogiorou, Alexandra Yerolympos, "Northern Greek Settlements Before and After 1912: Transformations of Urban and Regional Space", *Proceedings of the Skopelos Symposium in Space and History (September 1987)*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 92-93.

10. Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου – Νίκος Παπαμίχος, «Ρύθμιση του Χώρου: Πολιτικές Πρωτοβουλίες και Θεσμικές Ρυθμίσεις», Γεώργιος Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο 1992, σ. 119.

Το αποτελεσματικότερο μέτρο για την ικανοποίηση των ελληνικών θέσεων ήταν η εφαρμογή ενός εποικιστικού προγράμματος στις περιοχές των Νέων Χωρών. Έτσι, υπό τον μανδύα της προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης, ήταν δυνατή η κάλυψη των προσδοκιών για τη χωρική και λειτουργική ενσωμάτωση της θρακικής επαρχίας. Στο ίδιο ακριβώς πνεύμα είχε νωρίτερα εκδηλωθεί και η δραστηριότητα του βουλγαρικού έθνους-κράτους (1913-1919)¹¹. Για τον Schultze, ο εποικισμός της Θράκης ήταν «...ευσυνειδήτος... [και]... πραγματικός...», και σίγουρα είχε διαφορετικό χαρακτήρα από αυτόν που εφαρμόστηκε προηγουμένως στην Παλαιά Ελλάδα (βλέπε σκαρίφημα)¹².

2. Οι εμπλεκόμενοι φορείς

Το έργο ανέλαβε ένα δίκτυο φορέων υπό κρατική και διεδνή διεύθυνση που προϋπήρχε και είχε δοκιμαστεί ή δημιουργήθηκε κατά περίπτωση. Το σχήμα που ακολουθεί απεικονίζει την ιεραρχία των φορέων που εργάστηκαν ή συνεπικούρησαν στην προσφυγική εγκατάσταση και αποκατάσταση και, κατά συνέπεια, στην προσπάθεια αναμόρφωσης του θρακικού χώρου σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

2α. Οι Μικτές Επιτροπές Ανταλλαγής Ελληνοβουλγαρικών και Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών

Οι διεθνείς φορείς προσπάθησαν να οριοθετήσουν τις δράσεις των εθνικών κυβερνήσεων και τα ζητήματα που γέννησαν οι ανταλλαγές και να προασπίσουν τα δικαιώματα των μειονοτικών ομάδων. Η Κοινωνία των Εθνών (ΚΤΕ) έθεσε υπό στενή παρακολούθηση την όλη διαδικασία μέσω των δύο μικτών επιτροπών και του *Μικτού Ελληνοτουρκικού Δικαστηρίου*, καθώς και ενός ανώτατου διεθνούς οργάνου, του *Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης* (σε ιδιαίτερες περιπτώσεις)¹³.

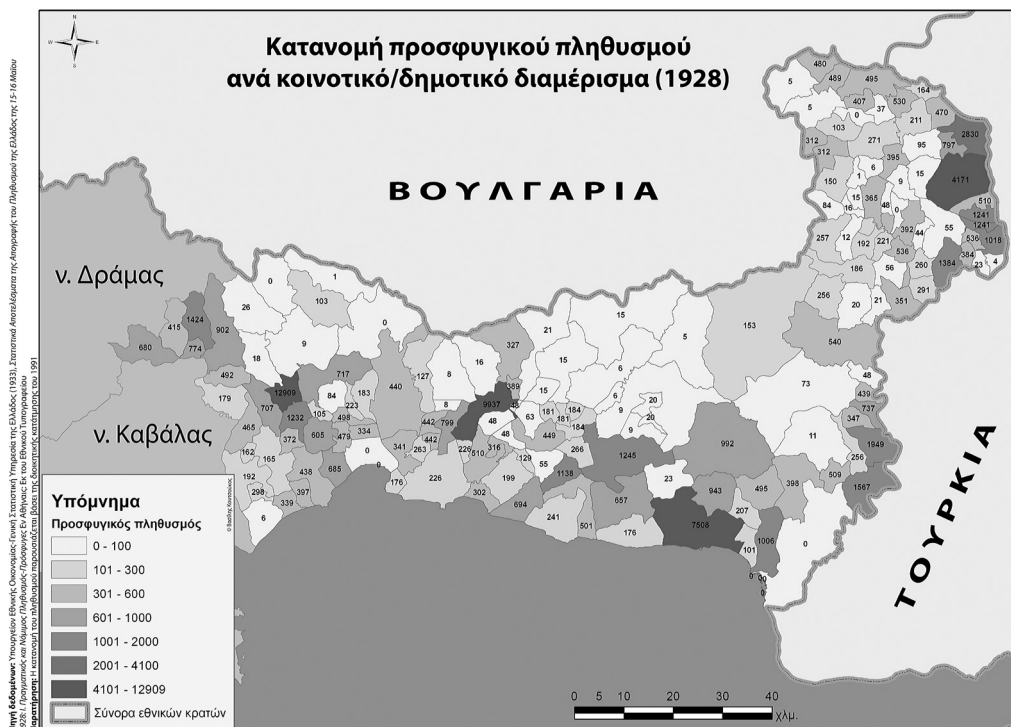
Τα ουδέτερα διαιτητικά σώματα υπήρξαν αποτελεσματικά ως προς τη δράση τους, μιας και οι κυβερνήσεις συμμορφώθηκαν, ως επί το πλείστον, με

11. Βλ. Stanko Kolev Trifonov, *Trakiya: Administratiyna Urebda Politicheski i Stopanski Zhiyot 1912-1915*, Σόφια 1992.

12. Joachim Heinrich Schultze, *Neugriechenland; eine landeskunde Ostmake-doniens und Westthrakiens mit besonderer berücksichtigung der geomorphologie, kolonistensiedlung und wirtschaftsgeographie*, Γκότα 1937, σ. 252.

13. Stephen M. Schwebel, *Justice in International Law: Selected Writings of Stephen M. Schwebel*, Νέα Υόρκη 1994, σ. 34-38.

Αναλογία πληθυσμού αυτοχθόνων
προς προσφυγικό πληθυσμό/κοινοτικό διαμέρισμα, 1920-1928

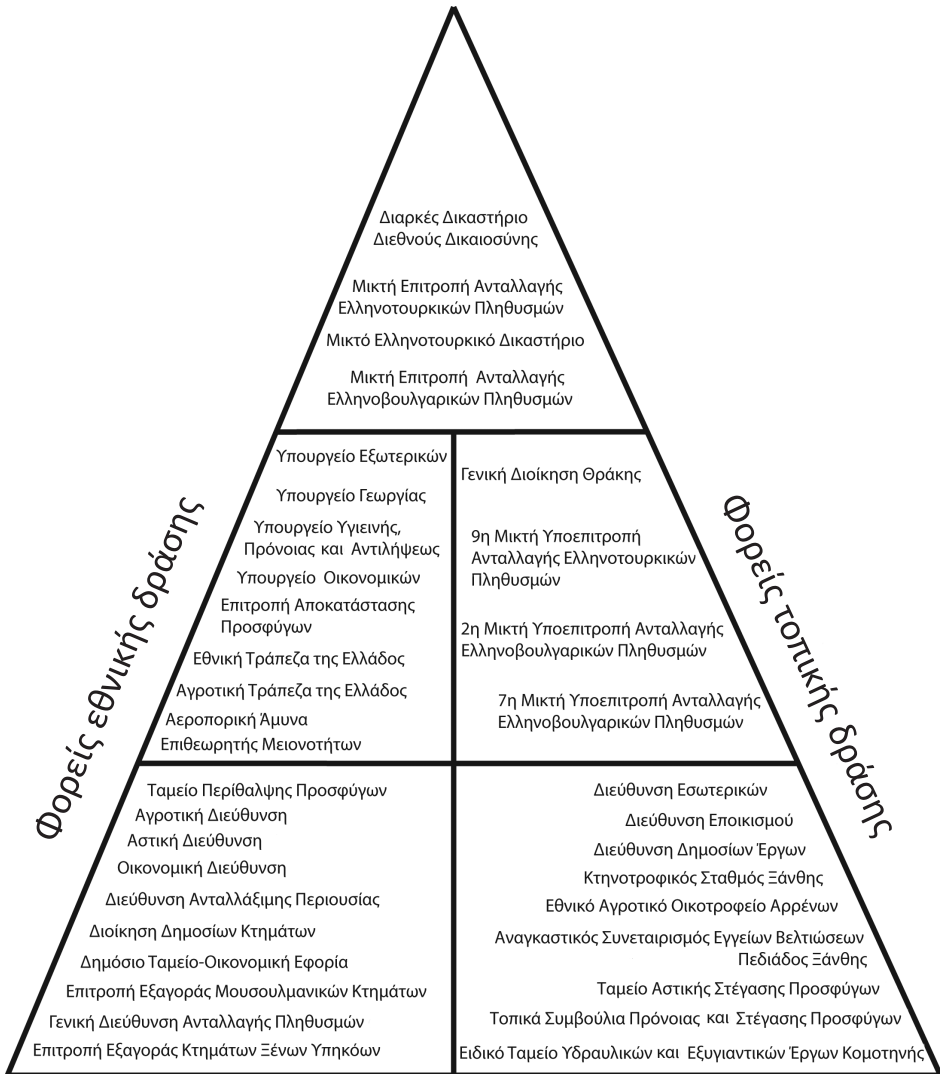
Πηγή δεδομένων: Υπουργείον (Εθνικῆς Οικονομίας-Γενική Στατιστικὴ Υπηρεσία) τῆς Ἑλλάδος (1933), Στατιστικά Αποτελέσματα τῆς Απογραφῆς τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15-16 Μαΐου 1928: *I. Πραγματικὸς καὶ Νόμιμος Πληθυσμὸς-Πρόσφυγες*, Ἐν Ἀθῆναις: Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

Παρατηρήσεις: Ἡ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ παρουσιάζεται βάσει τῆς διοικητικῆς κατάτμησης τοῦ 1991.

τις επιταγές τους. Για την ελληνική πλευρά, το έργο της προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης και η προσπάθεια ενσωμάτωσης της περιοχής στην ελληνική επικράτεια αναπροσαρμόστηκε αναγκαστικά στις αποφάσεις των μικτών επιτροπών, χωρίς να απουσιάζουν και οι αντίθετες περιπτώσεις.

26. Το Ταμείο Περιδάλψεως Προσφύγων

Τον Οκτώβριο του 1922 ιδρύθηκε από το Υπουργείο Περιδάλψεως ο φορέας που εργάστηκε για την περίθαλψη των προσφύγων, με την ονομασία *Ταμείο*

Σχηματική απεικόνιση των φορέων που ανέπτυξαν δράσεις στη Θράκη.

Παρατήρηση: Οι φορείς παρουσιάζονται ανάλογα με τη δράση που ανέπτυξαν. Οι φορείς που βρίσκονται στην ίδια κατηγορία αναγράφηκαν. Το κάθε σύμβολο στη δεύτερη κατηγορία αντιστοιχεί και σε ένα άλλο στην τρίτη, π.χ. *Υπουργείο Γεωργίας* και *Επιτροπή Εξαγοράς Μουσουλμανικών Κτημάτων*.

Σημειώσεις: α) Οι μικτές επιτροπές συνδέονται έμμεσα και όχι άμεσα με τα ζητήματα που δημιούργησε η προσφυγική παρουσία. β) Η δράση και ο ρόλος του Υπουργείου Εξωτερικών και των αντίστοιχων διευθύνσεών του ήταν συντονιστικός και παρεμβατικός.

Περιδιάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ). Για τη συνεχή και χωρίς δυσκολίες λειτουργία του, προικοδοτήθηκε με τακτικές και έκτακτες επιχορηγήσεις του ελληνικού δημοσίου, χωρίς φόρους ή τέλη¹⁴. Η λειτουργία και η δικαιοδοσία του επεκτάθηκε στις Νέες Χώρες, και ιδίως στη Θράκη, όπου το ταμείο εναρμόνισε τις ενέργειές του με αυτές της Γενικής Διοίκησης.

2γ. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) αποτέλεσε έναν εκτελεστικό φορέα (νομικό πρόσωπο με πανελλήνια εμβέλεια) της εμπλοκής της ΚτΕ στο προσφυγικό ζήτημα, με τέσσερα γραφεία στη Θράκη¹⁵. Η ελληνική κυβέρνηση όφειλε να εναρμονίσει το νομικό πλαίσιο της με το ιδρυτικό πρωτόκολλο της ΕΑΠ και να προσφέρει για τους σκοπούς της αποκατάστασης μια προσυμφωνημένη έκταση 500.000 εκταρίων (1.235.527,5 στρεμμάτων) γης και να διαχειριστεί το *προσφυγικό δάνειο* ύψους £ 10.427.419¹⁶. Ο ρόλος του ελληνικού κράτους χαρακτηριζόταν νομικώς ως ρόλος διοικητή αλλότριων ή, μάλλον, εκκαθαριστή της περιουσίας¹⁷. Η ΕΑΠ έλαβε, τελικά, διπλάσιες σχεδόν εκτάσεις από αυτές που προέβλεπε η σύμβαση σύστασής της¹⁸. Το έργο της καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την προσφυγική αποκατάσταση και εγκατάσταση και, εμμέσως, τις κρατικές προσπάθειες απομάκρυνσης των δομών του παρελθόντος.

14. Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη, Φάκελος 3/αρ. εγγράφου 256/1, Νομοθετικό Διάταγμα «Περί συστάσεως Ταμείου Περιδιάλψεως Προσφύγων», 03-11-1922.

15. Henri Morgenthau, *Η Αποστολή μου στην Ελλάδα. 1922 το Έπος της Εγκατάστασης*, μετάφραση Σ. Κασεσιάν, Αθήνα 1994, σ. 19-20· Louise W. Holborn, “The League of Nations and the Refugee Problem”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 203 (1939), σ. 126-127.

16. Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece*, Παρίσι 1962, σ. 104.

17. Πέτρος Ν. Γουναράκης, *Περί της Συνθήκης της Λωζάννης. Ειδικότερον της Συμβάσεως Περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών και των Συναφών προς Αυτάς Διατάξεων της Ελληνικής Νομοθεσίας*, Αθήνα 1927, σ. 15.

18. Ο Pentzopoulos αναφέρει χαρακτηριστικά τη χορήγηση, μέχρι το 1927, 312.592 εκταρίων (772.432,02 στρεμμάτων) περισσότερων από αυτά που όριζε το πρωτόκολλο ίδρυσής της. Την ίδια πραγματικότητα, με αυξημένα νούμερα, παρουσιάζει και ο Ladas, αναφέροντας 361.010 εκτάρια (889.60,51 στρέμματα) για την ίδια χρονιά. Pentzopoulos, *The Balkan Exchange*, σ. 104· Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 648-649.

2δ. Η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος

Η εμπλοκή της Αγροτικής Τράπεζας και η παρουσία της στη Θράκη ξεκινάει με τη διάλυση της ΕΑΠ και τη μεταβίβαση των χρεών των προσφύγων στον τραπεζικό οργανισμό το 1929¹⁹.

2ε. Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και η Διεύθυνση Ανταλλάξιμης Περιουσίας

Από τα μέσα του 1925, το έργο των παραπάνω φορέων ενισχύθηκε από την ενεργή συμμετοχή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Στην ΕΤΕ ανατέθηκε, με το σχετικό κέρδος, η άσκηση όλων των δικαιωμάτων που κατείχε το ελληνικό δημόσιο βάσει της σύμβασης ανταλλαγής και δεν είχαν προηγουμένως παραχωρηθεί στην ΕΑΠ. Η τράπεζα ήταν πλέον υπεύθυνη και είχε την κυριότητα όλων των αστικών (κατά βάσει) περιουσιών των ανταλλαγέντων μουσουλμάνων²⁰. Στη Θράκη, η διαχείρισή τους γινόταν μέσω του υποκαταστήματος της Ξάνθης²¹. Επιπλέον, ο τραπεζικός οργανισμός ανέπτυξε σημαντική δραστηριότητα όσον αφορά τη δανειοδότηση της δρακικής οικονομίας και ειδικότερα των προσφύγων, ενισχύοντας ουσιαστικά την οικονομική-παραγωγική εδραίωσή τους²².

19. Χατζηιωσήφ, «Το Προσφυγικό Σοκ», σ. 45-46.

20. Εμμανουήλ Ι. Τσουδερός, *Η Αποζημίωσις των Ανταλλαξιμών*, Αθήνα 1927, σ. 55.

21. Ειδικότερα, από τα 433 κτήματα που το υποκατάστημα Ξάνθης είχε καταγράψει στο Γενικό Κτηματολόγιο μέχρι τα μέσα Ιουλίου του 1927, τα 357 ήταν αστικά, τα 76 αγροτικά και 26 είχαν εκποιηθεί μέχρι τα τέλη Αυγούστου του 1927. Στη συνέχεια, τον Ιανουάριο του 1929 ο αριθμός τους παρουσιάζεται αυξημένος και ανέρχεται σε 498, σε ολόκληρη τη Θράκη. Έξι περίπου μήνες αργότερα, ο αριθμός τους αυξήθηκε για άλλη μια φορά και ανήλθε στα 549. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών [στο εξής ΙΑΥΕ] 1930B/B/67. Περιουσιακά Στοιχεία Μουσουλμάνων. Δικαιοπραξίες επί Μουσουλμανικών Ακινήτων, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Διαχείρισης Κτημάτων εξ Ανταλλαγής, Τμήμα Κτηματολογίου, αρ. πρωτ. 106081, 28-06-1929, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Τμήμα Β΄ Πολιτικό· ΕΙΕ/ΙΝΕ, Αρχείο Α. Α. Πάλλη, Φάκελος Β-Γ. 08-01-1929, Αθήνα, Φάκελος: Συλλογή των Κυριότερων Στατιστικών των Αφορωσών την Ανταλλαγήν των Πληθυσμών και Προσφυγικήν Αποκατάστασιν μετά Αναλύσεως και Επεξηγήσεων, συντάκτης: Α. Α. Πάλλη· Τσουδερός, *Η Αποζημίωσις*, παράρτημα πινάκων.

22. Φαίδων Αλτσιτζόγλου, *Οι Γιακάδες και ο Κάμπος της Ξάνθης*, Αθήνα 1941, σ. 89· Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας Ελλάδας [στο εξής ΙΑΕΤΕ]/Α1/Σ35/Υ32/Φ11: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση ΣΤ, Τμήμα Εργασιών Υποκαταστημάτων, 12-04-1923, αρ. πρωτ. 44162, προς: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Αθήνα.

2στ. Η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών και η Επιτροπή Εξαγοράς Κτημάτων Ξένων Υπηκόων του Τμήματος Εποικισμού του Υπουργείου Γεωργίας

Η διαχείριση των ανταλλάξιμων περιουσιών ανατέθηκε επίσης στη *Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής* του Υπουργείου Γεωργίας. Στην πραγματικότητα, ο φορέας υπολειτούργησε μετά την ίδρυση της ΕΑΠ και τις συμβάσεις με την ΕΤΕ. Αργότερα, το 1931, μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων του υπήχθησαν στη *Διοίκηση Δημοσίων Κτημάτων*. Σημαντικό έργο για την προσφυγική αποκατάσταση της υπαίθρου επιτέλεσε το *Τμήμα Εποικισμού* και ειδικότερα η ειδική Επιτροπή Εξαγοράς Κτημάτων Ξένων Υπηκόων²³. Κατά συνέπεια, μέσω του δεσμού των απαλλοτριώσεων επιτεύχθηκε πανελλαδικά η απόκτηση 450.000 στρεμμάτων περιουσιών ξένων υπηκόων²⁴. Στη Θράκη, το μέτρο εφαρμόστηκε στις εκτάσεις που κατείχαν οι μεγάλες καπνοπαραγωγικές εταιρείες. Η δράση των φορέων του Υπουργείου Γεωργίας θεωρείται επικουρική συγκριτικά με το έργο των άλλων εμπλεκόμενων φορέων και εντοπίζεται μόνο σε ζητήματα του αγροτικού χώρου.

2ζ. Η Διοίκηση Δημοσίων Κτημάτων και οι άλλες υπηρεσίες του Υπουργείου Οικονομικών

Η υπηρεσία της Διοίκησης Δημοσίων Κτημάτων ιδρύθηκε με προεδρικό διάταγμα τον Νοέμβριο του 1929²⁵. Η ουσιαστική δράση της υπηρεσίας, όμως, ξεκινά μετά το 1931.

Τα κατά τόπους γραφεία των Οικονομικών Εφοριών (και αργότερα οι Κτηματικές Υπηρεσίες) διαδραμάτισαν αξιοσημείωτο ρόλο στην εφαρμογή του εποικιστικού προγράμματος μέσω: α) της διαχείρισης των δημόσιων κτημάτων και των εγκαταλελειμμένων κτημάτων (ιδιαίτερα των αναχωρησάντων μη ανταλλάξιμων μουσουλμάνων) και β) της είσπραξης των φόρων ακίνητης

23. ΦΕΚ, 20-04-1929, αρ. φύλλου 152, Διάταγμα «περί συστάσεως ειδικής υπηρεσίας εξαγοράς κτημάτων ξένων υπηκόων».

24. Μιχαήλ Ι. Νοταράς, *Η Αγροτική Εγκατάσταση των Προσφύγων: Μελέτη περί των Διατεθέντων Κεφαλαίων, των Δημιουργηθέντων Χρεών και της Είσπραξης Αυτών, του Συμψηφισμού των Αποζημιώσεων, των Ενδεικνυόμενων Μέτρων διά την Παγίωσιν και Συμπλήρωσιν της Εγκαταστάσεως, της Αναπροσαρμογής των Χρεών κτλ.*, Αθήνα 1934, σ. 79.

25. ΦΕΚ, 11/12-11-1929, αρ. φύλλου 399, προεδρικό διάταγμα Περί Διοικήσεως Δημοσίων Κτημάτων.

περιουσίας από όλους τους ιδιοκτήτες γης ανεξαρτήτως της χρήσης ή όχι των ακινήτων τους (π.χ. οι μη ανταλλάξιμοι φορολογήθηκαν για τις υπό κατάληψη περιουσίες τους).

2η. Η Γενική Διοίκηση Θράκης

Η Γενική Διοίκηση Θράκης, διαμέσου των προνομίων που της παρείχε το ρυθμιστικό πλαίσιο οργάνωσης του δεσμού των Γενικών Διοικήσεων, ενήργησε ως αυτόνομος φορέας τοπικής λειτουργίας με ευρύ πεδίο δράσης. Με το πλεονέκτημα της άμεσης γνώσης των θεμάτων που απαιτούσαν οι περιστάσεις και των ζητημάτων που δημιουργούσε η προσφυγική παρουσία, κατείχε θεμελιώδη θέση στην προσπάθεια επίτευξης της εθνοτικής ομοιογένειας του πληθυσμιακού υποβάθρου, καθώς και στο έργο της χωρικής και λειτουργικής ενσωμάτωσης της επαρχίας στον εθνικό κορμό.

2δ. Αεροπορική Άμυνα

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920 η *Αεροπορική Άμυνα* δέσμευσε δημόσια βοσκοτόπια για τη λειτουργία της, χωρίς στην ουσία να προβεί στην αξιοποίησή τους²⁶. Μέχρι τα τέλη του 1929, οι περισσότερες εκτάσεις υπό την ιδιοκτησία της είχαν περιέλθει στη διαχείριση της ΕΑΠ. Εξαιρέση αποτέλεσαν οι εκτάσεις επί της θρακικής επαρχίας, που παρέμειναν υπό την κυριότητά της²⁷.

2ι. Διάφοροι άλλοι φορείς

Εκτός των παραπάνω φορέων που έδρασαν στο σύνολο της θρακικής επαρχίας, υπάρχουν και κάποιοι άλλοι, οι οποίοι εργάστηκαν τοπικά, παράγοντας δομές προώθησης της προσφυγικής αποκατάστασης με έντονα χωρικό χαρακτήρα. Ενδεικτικά αναφέρονται: α) το *Ειδικό Ταμείο Υδραυλικών και Εξυγιαντικών Έργων Κομοτηνής*, β) ο *Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Εγγείων Βελτιώσεων Πεδιάδος Ξάνθης* (1934), γ) το *Ειδικόν Ταμείον Κατασκευής*

26. ΦΕΚ, 22-04/16-05-1926, αρ. φύλλου 155, Νομοθετικό Διάταγμα περί διοικητικής αποβολής από των κτημάτων του δημοσίου της αεροπορικής αμύνης.

27. ΙΑΥΕ 1929-1930/Β/67/Β΄ Πολιτική – Περιουσιακά Στοιχεία. Δικαιοπραξίες επί μουσουλμανικών ακινήτων. Ελληνική Δημοκρατία, Αεροπορική Άμυνα, Διεύθυνση Δ.Κ., Τμήμα Α, Γραφείον Α. Εν Αθήνας 30-10-1929, αρ. πρωτ. 20811. Προς: Το Υπ. Εξωτερικών, Τμήμα Πολιτικών.

Αντιπλημμυρικών Έργων Έβρου Ποταμού (1925), δ) το Εθνικό Αγροτικό Οικοτροφείο Αρρένων (1919) και ε) ο Κτηνοτροφικός Σταθμός Κομοτηνής. Οι εν λόγω φορείς προικοδοτήθηκαν με σημαντικές εκτάσεις γης για την ικανοποίηση των ιδρυτικών, και όχι μόνο, σκοπών τους.

Ταυτοχρόνως και προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920 οι ελληνικές αρχές προχώρησαν σε συστηματικότερη ενασχόληση με τους εθνοτικά διαφορετικούς κατοίκους της επαρχίας. Τον Απρίλιο του 1929 η κυβέρνηση Βενιζέλου δεσμοδέτησε τη δέση του *Επιθεωρητή Μειονοτήτων*²⁸. Ο διπλωμάτης Κωνσταντίνος Στυλιανόπουλος διετέλεσε ο ένας και μοναδικός επιθεωρητής (1929-1932). Ως ανεξάρτητη αρχή λογοδοτούσε απευθείας στο πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού. Ο επιθεωρητής με τις εκθέσεις του πρότεινε τη συστηματικότερη και εντονότερη παρέμβαση των κρατικών οργάνων στα εσωτερικά λειτουργικά και οργανωτικά ζητήματα της μουσουλμανικής κοινότητας²⁹.

3. Η αξιοποίηση του εθνικού νομικού πλαισίου και των άτυπων λειτουργιών της δρακικής κοινωνίας

Τον Σεπτέμβριο του 1922 η ελληνική κυβέρνηση κήρυξε την εφαρμογή στρατιωτικού νόμου. Αυτός διατηρήθηκε μέχρι το φθινόπωρο του 1923, επιδιώκοντας την καθολική και αποτελεσματικότερη διαχείριση της Θράκης³⁰. Η μετέπειτα εισαγωγή του *Αστικού Κώδικα* εισήγαγε το εθνικό νομικό πλαίσιο λειτουργίας (νομικός και πειδαρχικός κώδικας), παγίωσε δεσμικά την κεντρική διοίκηση και διαμόρφωσε μια χωρική ενότητα εκτός της οποίας το ελληνικό νομικό πλαίσιο έπανε να ισχύει³¹.

28. ΦΕΚ, 04-04-1929, αρ. φύλλου 134, Νόμος 4125 «Περί ιδρύσεως δέσεως επιθεωρητού των εθνικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών μειοψηφιών».

29. Κωνσταντίνος Τσιούμης, «Η Θεσμοδότηση Επιθεώρησης “Εθνικών, Θρησκευτικών ή Γλωσσικών Μειοψηφιών” από τον Ελ. Βενιζέλο και η Μουσουλμανική Μειονότητα», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 9 (1997), σ. 185-198.

30. ΦΕΚ, 26-09-1922, αρ. φύλλου 179, Βασιλικό Διάταγμα: Περί δέσεως εις εφαρμογήν καθ’ άπασαν την Πελοπόννησον, Στερεάν Ελλάδα, την Θεσσαλίαν, την Ήπειρον, την Μακεδονίαν, τη Θράκην και άπασας τους νήσους του ΔΠΘ νόμου «περί καταστάσεως πολιορκίας». ΦΕΚ, 26-10/10-11-1923, αρ. φύλλου 325, περί επεκτάσεως εις Θράκην πάντων ανεξαιρέτως των ελληνικών αστικών νόμων.

31. Peter Vandergeest – Nancy Lee Peluso, “Territorialisation and State Power in Thailand”, *Theory and Society*, 24 (1995), σ. 403.

3α. Απαγορεύσεις δικαιοπραξιών και άρσεις απαγορεύσεων

Προκειμένου να επιτευχθούν η αποτελεσματική λειτουργία των δεσμικών φορέων και των διοικητικών πράξεων, απαιτούνταν ο κατά το δυνατόν αποδοτικότερος έλεγχος της αγοράς ακινήτων. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε στη Μακεδονία με τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων αναφορικά με τις μουσουλμανικές περιουσίες (πωλήσεις, ενοικιάσεις, καταλήψεις, μεταβιβάσεις) έπρεπε να αποτραπεί³².

Το φθινόπωρο του 1922 η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε απαγόρευση των δικαιοπραξιών και της μεταβίβασης κυριότητας ή του έμπρακτου δικαιώματος των μουσουλμάνων ιδιοκτητών. Παρά το γεγονός πως το διάταγμα δεν είχε αναδρομική ισχύ, ακύρωνε οποιοσδήποτε κτηματικές συναλλαγές είχαν πραγματοποιηθεί³³. Με τον τρόπο αυτό, η κεντρική διοίκηση, κατά τον πρώτο χρόνο της ανταλλαγής, διατήρησε το αποκλειστικό δικαίωμα εξαίρεσης από την απαγόρευση των συναλλαγών ακίνητης περιουσίας.

Εκτός αυτού οι νομοθετικές αρχές δεν δίστασαν να άρουν επιλεκτικά τις επιβαλλόμενες απαγορεύσεις, εκμεταλλευόμενες τη συγκυρία προς όφελός τους³⁴. Με την εφαρμογή του διατάγματος, οι ιδιοκτήτες των υπό κατάληψη εκτάσεων διατηρούσαν το δικαίωμα ελεύθερης πώλησης των περιουσιών τους. Οι ιδιοκτήτες που θεώρησαν αδύνατη την επανάκτηση της περιουσίας τους ή πιθανή την αναγκαστική απαλλοτρίωση αυτής σε χαμηλή τιμή, επέλεξαν την άμεση πώληση ως μοναδική διέξοδο ελάχιστης διασφάλισης των ιδιοκτησιακών τους δικαιωμάτων.

Η νέα κατάσταση στην αγορά ακινήτων σύντομα άλλαξε και το νομοθετικό σώμα επανήλθε, επιβάλλοντας ξανά τις απαγορεύσεις των δικαιοπραξιών³⁵. Οι νέες διατάξεις έδωσαν στους μη ανταλλάξιμους για πρώτη φορά το

32. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Οξφόρδη 2006, σ. 176-178.

33. ΦΕΚ, 10-10-1922, αρ. φύλλου 196, Νομοθετικό Διάταγμα, «Περί απαγορεύσεως πάσης δικαιοπραξίας εν ζωή, ης μεταβιβάζεται υπό Μωαμεθανών ή κυριότης ή έτερον εμπράγματον δικαίωμα κ.λπ. επί οιοσδήποτε ακινήτου κτήματος κειμένου εν Ελλάδι». Μουσείο Μπενάκη [στο εξής Μ. Μ.], Αρχείο Ε. Βενιζέλου/Υπ. Εξωτερικών Φ.40, 1923/Έγγραφο 173, Από Αλεξανδρή, Αθήνα, αρ. 6618, 19-08-1923, Προς: την Ελληνική Αποστολή στη Λωζάννη.

34. ΦΕΚ, 15-03-1924, αρ. φύλλου 60, Διάταγμα «Περί άρσεως απαγορεύσεως δικαιοπραξιών επί των εν τη Δυτική Θράκη κειμένων ακινήτων Μωαμεθανών».

35. ΦΕΚ, 10-01-1925, αρ φύλλου 5, Διάταγμα «Περί επεκτάσεως απαγορεύσεως

δικαίωμα ελεύθερης διάδρασης της ακίνητης περιουσίας τους³⁶, μεγάλο μέρος της οποίας βρισκόταν υπό προσφυγική κατοχή και χρήση.

Το καθεστώς της επιτήρησης των δικαιοπραξιών άλλαξε ξανά τον Νοέμβριο του 1925 και το ελληνικό δημόσιο κηρύχθηκε ως ο μοναδικός αγοραστής των μουσουλμανικών ακινήτων³⁷. Η κατάσταση παρέμεινε αμετάβλητη μέχρι την εφαρμογή του νόμου 4399 του 1929, ο οποίος κύρωσε τις ανώμαλες δικαιοπραξίες που είχαν τελεσθεί μέχρι και την ημερομηνία υπογραφής της Συμφωνίας των Αθηνών (Δεκέμβριος 1926)³⁸. Βέβαια, για τις αρχές ήταν δυνατή η έκδοση αρνητικής απόφασης για τις δικαιοπραξίες που δεν επιδύμουν να κυρώσουν και η εν συνεχεία απόσπασή τους βάσει των προβλεπόμενων της άνω διακρατικής συμφωνίας.

Ταυτόχρονα η κυβερνητική δράση αξιοποίησε όλα τα διαθέσιμα μέσα ευελπιστώντας στην ορθότερη ικανοποίηση των στόχων της. Στις αρχές του 1929, με προφορική εντολή του υπουργού Δικαιοσύνης Παναγιώτη Πετρίδη προς τους εισαγγελείς των Πρωτοδικείων, οι κατά τόπους συμβολαιογράφοι όφειλαν να αποφεύγουν τη σύναψη συμβολαίων επί κτηματικών συναλλαγών, ιδίως μουσουλμάνων ιδιοκτητών, λόγω του επικείμενου συμφηφισμού των περιουσιών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας, όπως και έγινε³⁹.

Αργότερα και εφόσον ένα σημαντικό μέρος της προσφυγικής αποκατάστασης είχε ολοκληρωθεί, νέες ρυθμίσεις εισήχθησαν: αναγνωρίστηκε η κυριότητα των κατόχων (αυτοκαλλιεργητών, κτηνοτρόφων και κολίγων καλλιεργητών) με την καταβολή του σχετικού αντιτίμου. Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις

δικαιοπραξιών επί αγροτικών ακινήτων»· ΦΕΚ, 31-12-1924, αρ. φύλλου 324, Νόμος 3250 Περί κυρώσεως του από 03-09-1924 Ν. Διατάγματος «Περί απαγορεύσεως δικαιοπραξιών επί ακινήτων»· ΦΕΚ, 04-09-1924, αρ. φύλλου 214, Νομοθετικό Διάταγμα «Περί απαγορεύσεως δικαιοπραξιών επί ακινήτων».

36. ΙΑΥΕ 1927/Β/61, Έκθεση για τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, Γενική Διοίκησης Θράκης, Διευθ. Πρωτ. 1461, Εν Κομοτηνή, 07-12-1927, προς: Υπουργείον Γεωργίας, Διεύθυνσιν Ανταλλαγής, Αθήναι, όπως παρατίθεται στο Στάθης Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο Πόνος και η Δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 461-462.

37. ΦΕΚ, 14/20-11-1925, αρ. φύλλου 364, Διάταγμα περί προσθήκης διατάξεως εις το από 3 Σεπτ. 1924 Ν.Δ/μα περί απαγορεύσεως δικαιοπραξιών επί ακινήτων.

38. ΦΕΚ, 16-07/01-11-1929, αρ. φύλλου 392, Νόμος 4399 «Περί ρυθμίσεως ανώμαλων δικαιοπραξιών εν ταις Νέαις Χώραις».

39. ΙΑΥΕ 1929/Β/61-Β' Πολιτική – Απαγορεύσεις δικαιοπραξιών. Ελληνική Δημοκρατία. Υπ. Δικαιοσύνης, Διεύθυνσις Διοικήσεως Δικαιοσύνης, Εν Αθήναις, 29-03-1929, αρ. πρωτ. εμπιστ. 26. Προς: Υπουργείον των Εξωτερικών.

του, νομιμοποιούνταν πλέον οριστικά μια αγοραπωλησία ή μεταβίβαση που είχε λάβει χώρα υπό την πίεση των γεγονότων το φθινόπωρο του 1922 προς όφελος των εκμεταλλευτών των ακινήτων⁴⁰.

Βάσει αυτών, η κρατική εξουσία διαχειρίστηκε με τον αποδοτικότερο τρόπο για τα εποικιστικά της σχέδια την αγορά αστικών και μη ακίνητων περιουσιών που απαιτούνταν τόσο για την εδραίωση του νεοεγκατεστημένου πληθυσμού όσο και για τις ενέργειες αναμόρφωσης του χώρου.

36. Το κτηματολόγιο, οι τίτλοι ιδιοκτησίας και η κτηματογράφηση της υπαίθρου

Η απουσία του κτηματολογίου προκάλεσε σειρά προβλημάτων, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση των εργασιών εξαγοράς, απαλλοτριώσης των ακινήτων και καταβολής των αποζημιώσεων⁴¹. Το κτηματολόγιο από την αρχή αποτέλεσε ένα ζήτημα που αρκετά συχνά επανέφεραν και επικαλούνταν οι ελληνικές αρχές στη μεταξύ τους αλληλογραφία, χωρίς όμως να καταγράφεται μια ουσιαστική διευθέτηση του ζητήματος. Ακόμη και η προτεινόμενη χρήση του οθωμανικού κτηματολογίου ή των οθωμανικών καταστάχων του φόρου ακίνητης περιουσίας δεν αξιοποιήθηκε συστηματικά από τις αρχές⁴². Η μοναδική ολοκληρωμένη προσπάθεια σύνταξης κτηματολογίου ήταν της Διεύθυνσης Ανταλλαξίμων της ΕΤΕ αναφορικά με τις ανταλλάξιμες περιουσίες που περιήλθαν στη δικαιοδοσία της⁴³.

Άρρηκτα συνδεδεμένο ήταν και το ζήτημα της απουσίας των τίτλων ιδιοκτησίας από τους ιδιοκτήτες/τριες ακινήτων και της αμφισβήτησης της εγκυ-

40. ΦΕΚ, 26-07/01-08-1931, αρ. φύλλου 252, Νόμος 5221 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ν. 4399 περί ρυθμίσεως ανωμάτων δικαιοπρασιών εν ταις Νέαις Χώραις και του ν. 4724 περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ν. 4399».

41. League of Nations, Registry, Records and Archives Unit [στο εξής LoN] *5th Quarterly Report on the Operations of the Refugee Settlement Commission*, C.112 M.53 1925 II, Athens, 25-02-1925.

42. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών [στο εξής ΕΙΕ/ΙΝΕ], Αρχείο Α. Α. Πάλλη, Φάκελος Β-Γ/Σημείωμα επί Ζητημάτων Αναγομένων εις την Εκτέλεσιν της Συμβάσεως «Περί Ανταλλαγής Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών», 15-10-1923, Θεσσαλονίκη· ΕΙΕ/ΙΝΕ, Αρχείο Α. Α. Πάλλη, Φάκελος Δ-Ε/Τηλεγράφημα από Κομοτηνή, 1923, προς: Πάλλη Α. Α., Αθήνα.

43. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Σύμβασις Μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος Περί Διαχειρίσεως των Εξ Ανταλλαγής Κτημάτων*, Αθήνα 1927. Το κτηματολόγιο των ανταλλαξίμων περιουσιών δεν έχει εντοπιστεί ακόμη και σήμερα από τις υπηρεσίες του Ιστορικού Αρχείου της ΕΤΕ.

ρότητάς τους από τις αρχές στις περιπτώσεις κατοχής τους. Η απώλειά τους έχει τις ρίζες της στον τρόπο κληρονομικής μεταβίβασης της περιουσίας και αργότερα στην προσπάθεια της οθωμανικής διοίκησης να αποδώσει τίτλους ιδιοκτησίας και καταγραφή στο κτηματολόγιο μετά το 1858, καθώς και στις πολεμικές συγκρούσεις της περιόδου 1912-1913⁴⁴.

Οι εποικιστικές αρχές, στην προσπάθειά τους να διευθετήσουν την προαναφερθείσα κατάσταση και κυρίως να οριστικοποιήσουν τη διανομή των κλήρων, προχώρησαν από τον Μάρτιο του 1928 στην κτηματογράφησή τους από την *Τοπογραφική Υπηρεσία της Διεύθυνσης Τεχνικών Έργων* του Υπουργείου Γεωργίας. Από την εξέλιξη της διαδικασίας εξαρτιόταν άμεσα και η οριστική απόδοση των διανεμημένων κλήρων⁴⁵. Ο συνδυασμός των παραπάνω αποδείχθηκε ένα χρήσιμο εργαλείο των τοπικών αρχών κατά τη διεκδίκηση και την απόκτηση εκτάσεων υπέρ της προσφυγικής αποκατάστασης και της αλλαγής του ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Παράλληλα, υπό την κατάλληλη συγκυρία ενισχύθηκε η παρουσία του εθνικού κράτους στην καθημερινότητα των κατοίκων της Θράκης.

4. Διοικητικά μέτρα και πρακτικές

Μια δέσμη διοικητικών μέτρων και πρακτικών εφαρμόστηκε για την επίτευξη των κυβερνητικών σχεδίων. Αυτά είχαν δοκιμαστεί κατά το παρελθόν στις Νέες Χώρες, όμως στην προκειμένη περίπτωση προσαρμόστηκαν στις τρέχουσες ανάγκες και στις ιδιαιτερότητες της δρακικής περίπτωσης.

4α. Επιτάξεις κινητών και ακινήτων περιουσιών

Το μέτρο των επιτάξεων εισήχθη από την επαναστατική κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα (Οκτώβριος 1922) ως ένα μέτρο άμεσης ανακούφισης της προσφυγικής παρουσίας, στοχεύοντας στα ακίνητα δημόσιας χρήσης, αξιοποιήσιμα και μη. Η γρήγορη εξάντληση του συγκεκριμένου στεγαστικού αποθέματος έστρεψε το μέτρο και προς τα εν χρήσει ακίνητα⁴⁶.

44. Karl Kaser, "Power and Inheritance Male Domination, Property, and Family in Eastern Europe, 1500-1900", *History of the Family*, 7 (2002), σ. 384-388· ΙΑΥΕ 1920/152.2 Φάκελος Θράκης (Ιούνιος-Δεκέμβριος). ΙΧ. Σημείωμα Χαρίσιου Βαμβακά Περί Δυτικής Θράκης, Αθήνα, 01-09-1920. Προς: πρόεδρο της κυβερνήσεως Ελευθέριο Βενιζέλο, ενταύθα.

45. Νοταράς, *Η Αγροτική Εγκατάσταση*, σ. 209.

46. Βίκα Γκιζελή, «Επιτάξεις Ακινήτων Κατοικουμένων ή Οπωσδήποτε Χρησιμο-

Οι επιτάξεις έγιναν αποκλειστικά από τις εποικιστικές αρχές και τις προσφυγικές υπηρεσίες βάσει ενός σχετικού νομοθετικού διατάγματος με αναδρομική ισχύ (Νοέμβριος 1922)⁴⁷. Περιελάμβανε ακίνητες περιουσίες που ανήκαν σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα και σε δρασκευτικά ιδρύματα, όπως βοσκοτόπια, καλλιεργήσιμες ή προς καλλιέργεια εκτάσεις στον αστικό και αγροτικό χώρο, εγκαταλελειμμένα και μη κτίσματα και οικόπεδα⁴⁸. Υπεύθυνη για τις επιτάξεις ήταν η Γενική Διοίκηση Θράκης, βάσει γνωμοδοτήσεων των εκάστοτε τοπικών *Επιτροπών Επιτάξεων*. Την εφαρμογή του μέτρου ανέλαβαν οι δήμαρχοι και οι πρόεδροι των οικισμών με την έκδοση ειδικού πρωτοκόλλου επίταξης⁴⁹.

Εκτός αυτών, επιτάξεις σημειώθηκαν και σε κινητές περιουσίες μελών των μειονοτικών ομάδων. Στην περίπτωση αυτή επιτάχθηκαν σπόροι, ζώα άρσης και γεωργικά εργαλεία. Το συγκεκριμένο μέτρο εφαρμόστηκε σε μικρότερη έκταση και, στην πραγματικότητα, σχετιζόταν με τις περιουσίες που εγκατέλειψαν οι εκτοπισμένοι βουλγαρόφωνοι και ένα μέρος των (φυγάδων και μη) μη ανταλλάξιμων μουσουλμάνων.

Συνεπικουρικά με τις επιτάξεις, εφαρμόστηκαν και οι πρακτικές των αναγκαστικών συνοικήσεων και ο εκτοπισμός των βουλγαρόφωνων κατοίκων της Θράκης. Πρόκειται για δύο δοκιμασμένες πρακτικές ήδη από την περίοδο της διασυμμαχικής διακυβέρνησης (1919-1920) και της ελληνικής διοίκησης (1920-1922)⁵⁰.

ποιουμένων», στο *Ο Ξεριζωμός και η Άλλη Πατρίδα: Οι Προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1997, σ. 70-84.

47. ΦΕΚ, 17-11-1922, αρ. φύλλου 237, Νομοθετικό Διάταγμα, «Περί επιτάξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων».

48. Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη, Φάκελος 3/αρ. εγγράφου 256/8, Η Ελλάς εις το Έργο της Περιήγαλης των Προσφύγων της, Αθήνα, Μάιος 1923.

49. ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI, Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη, Τηλεγράφημα, αρ. εμπιστ. πρωτ. 43751, 13-11-1924, Δράμα, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα· Γενικά Αρχεία του Κράτους [στο εξής ΓΑΚ] Ν. Ξάνθης/Κτηματικά χωριού Χρύσας, 1925-1983/ABE84/AEE46/α.α.21/ΕΑΠ. Δ/νση Εποικισμού Θράκης, Γραφείο Εποικισμού Ξάνθης, Επέιγον, 01-10-1930, αριθμός 2248, προς: Υπουργείο Γεωργίας, Δ/νση Γεωργίας, Τμήμα Εποικισμού, Αθήνα, ημερομηνία παραλαβής 07-10-1930, αρ. 2025· ΙΑΕΤΕ/ΑΙ/Σ35/Υ24/Φ71: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Υποκατάστημα Αλεξανδρουπόλεως, Διεύθυνση ΣΤ, Συγκέντρωση και Μεταφορά Προϊόντων Θράκης, 24-11-1923, αρ. πρωτ. 13305.

50. Βασίλης Κουτσούκος, «Εποικίζοντας μια πρώην Βουλγαρική Επαρχία υπό Γαλ-

Οι αναγκαστικές συνοικήσεις εντοπίζονται κατά πλειοψηφία στα μουσουλμανικά και βουλγαρόφωνα νοικοκυριά και σε πολύ περιορισμένο βαθμό στα εβραϊκά, τα αρμενικά και στα νοικοκυριά της κυρίαρχης ομάδας. Σε μικρό χρονικό διάστημα οι αναγκαστικές συνοικήσεις περιορίστηκαν στις δύο πρώτες ομάδες⁵¹. Από μια δήλωση του Απόστολου Δοξιάδη ως υπουργού Περιθάλψεως σκιαγραφείται το σκεπτικό της ανάληψης της συγκεκριμένης πρακτικής τόσο για τους προς ανταλλαγή όσο και για τους μη ανταλλάξιμους μουσουλμάνους: «...φρονώ μάλιστα ότι άνευ τούτου να εγκαταστήσουμε τους πρόσφυγες σε κατοικημένα τουρκικά σπίτια. Και επειδή αυτή θα αναγκάσει πολλούς να αναχωρήσουν νωρίτερα και να διευκολύνει το έργο μας...»⁵².

Η αναγκαστική συνοίκηση μουσουλμάνων και προσφύγων αποδείχτηκε, όπως άλλωστε αναμενόταν, αρκετά προβληματική και εις βάρος των πρώτων⁵³. Σε κάποιες περιπτώσεις μη ανταλλάξιμοι μουσουλμάνοι προτίμησαν να πάρουν την κινητή περιουσία τους, να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να μετακινηθούν στη Θεσσαλονίκη με την προοπτική της μετανάστευσης στην Τουρκία⁵⁴.

λική Διοίκηση, 15η Οκτωβρίου 1919-28η Μαΐου 1920», στο Λίνα Βεντούρα – Λάμπρος Μπαλτσιώτης (επιμ.), *Το Έθνος Πέραν των Συνόρων: Ομογενειακές Πολιτικές του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα 2013, σ. 136-147· Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη, Φάκελος 1, αρ. εγγράφου 256/54, τηλεγράφημα [Βενιζέλου Ε.] εκ Παρισίων, 09-08-1920, ώρα 11.00, προς: Ύπατο Αρμοστή [Αντώνη Σακτούρη], Αδριανούπολη.

51. Η συγκεκριμένη πρακτική των αναγκαστικών συνοικήσεων μέσω του μέτρου των επιτάξεων δεν εφαρμόστηκε ποτέ στις συγκεντρώσεις του πομακικού πληθυσμού. ΙΑΥΕ 28 ΚΤΕ/1923/3/2/1 Σπίτια και Κτήματα Μουσουλμάνων και Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής. Βασίλειον της Ελλάδος, Υποδιοίκηση Ξάνθης, αρ. πρωτ. 4688, Ξάνθη, 10-10-1923, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα και Γενική Διοίκηση Θράκης, Κομοτηνή.

52. Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη, Φάκελος 2/αρ. εγγράφου 256/78, Τηλεγράφημα του Α. Δοξιάδη, Αχρονολόγητο, 1923 [τίτλος εγγράφου: Εγκατάσταση Προσφύγων σε τουρκικά σπίτια].

53. ΙΑΥΕ 1927/93.2, Β΄ Πολιτική, 1927-1928. Μειονότητα Δυτικής Θράκης, Α., Γενική Διοίκηση Θράκης, αρ. πρωτ. 13748, Κομοτηνή, 02-06-1926, Επείγον, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Τμήμα Γ΄, Πολιτικό, Αθήνα. Βλ. Γιάννης Γκλαβίνας, «Συγκατοικώντας με την άλλη πλευρά της Ανταλλαγής των Πληθυσμών: Η συμβίωση χριστιανών προσφύγων και μουσουλμάνων ανταλλάξιμων στην Ελλάδα την περίοδο 1914-1924», στον παρόντα τόμο, σ. 217-240.

54. Onur Yildirim, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, Νέα Υόρκη-Λονδίνο 2006, σ. 109· Charles B. Eddy, *Greece and the Greek Refugees*, Λονδίνο 1931, σ. 118.

Οι επιτάξεις δεν εντοπίσθηκαν αποκλειστικά στις ιδιωτικές ακίνητες αλλά και στις κοινοτικές περιουσίες, όπως τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, οι χώροι λατρείας, οι χώροι ταφής και τα ευαγή ιδρύματα της μουσουλμανικής κοινότητας⁵⁵. Ο Ladas παραθέτει έναν συνοπτικό πίνακα των επιταγμένων ιδιοκτητων και κοινοτικών μη ανταλλάξιμων περιουσιών (1923-1927)⁵⁶:

Έτος	Δωμάτια σε αστικές περιοχές	Τζαμιά, σχολεία και άλλες κοινοτικές περιουσίες σε αστικές περιοχές
1923	5.590	667
1925	2.859	667
1926	420	667
31-05-1927	320	69

Πηγή: Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 519-520.

Το μέτρο προκάλεσε από την πρώτη στιγμή την αντίδραση της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή και τις διαμαρτυρίες προς την ΚτΕ πιέζοντας τις ελληνικές αρχές προς την ταχύτερη ρύθμιση της κατάστασης. Επί του προκειμένου, τέθηκαν σε εφαρμογή μια σειρά διακρατικών συμφωνιών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας (1925, 1926, 1930) και αποφάσεων της Μικτής Επιτροπής (1923, 1927). Αυτές, θεωρητικά τουλάχιστον, διευθέτησαν την κατάσταση προασπίζοντας τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των διγόμενων⁵⁷.

55. Μ. Μ. Αρχείο Ε. Βενιζέλου/Υπ. Εξωτερικών, Φ. 53. Μάιος-Σεπτέμβριος 1929/ΕΚ-ΘΕΣΙΣ Περί της Μουσουλμανικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης, Μέρος Β' [30-09-1929].

56. Από την αλληλογραφία μεταξύ της Διεύθυνσης Εσωτερικών της Γενικής Διοίκησης Θράκης και της ελληνικής αντιπροσωπείας στην 9η Μικτή Υποεπιτροπή, αποκαλύπτεται η ασυμφωνία των δεδομένων που η ελληνική πλευρά κοινοποιούσε στην τουρκική αντιπροσωπεία και στα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής. ΙΑΥΕ 1928 Β' Πολιτική, 1925-1930, Περί της Δυτικής Θράκης. συντάκτης: Φεραίος, Κομοτηνή, 26-05-1928, αριθ. πρωτ. 172, προς: Κ. Διαμαντόπουλο, πρόεδρο ελληνικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών, Κωνσταντινούπολη.

57. Άγγελος Τσουλούφης, *Η Ανταλλαγή Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών και η Εκτίμηση των Εκατέρωθεν Εγκαταλειφθεισών Περιουσιών*, Αθήνα 1989, σ. 126-127· Χ. Α. Κόσσυβας, *Νομοθεσία Διοικήσεως Μουσουλμανικών και Ανταλλάξιμων Ακινήτων*, Αθήνα 1928, σ. 11.

Καθίσταται αντιληπτό πως η οποιαδήποτε μείωση των επιτάξεων και των αναγκαστικών συνοικήσεων σχετιζόταν με την πορεία των οικοδομικών εργασιών για την κατασκευή των προσφυγικών συνοικισμών και οικισμών, την εκτόπιση και την αποχώρηση των βουλγαροφώνων και την αξιοποίηση μέρους του οικιστικού αποθέματος που εγκατέλειψαν οι αναχωρήσαντες μη ανταλλάξιμοι προς την Τουρκία⁵⁸.

Αναφορικά με τον εκτοπισμό του βουλγαρόφωνου πληθυσμού, πρόκειται για μια πρακτική που προωδήθηκε από τους πρώτους μήνες εφαρμογής του εποικιστικού προγράμματος σε 22 χωριά της επαρχίας⁵⁹. Η βασική επιχειρηματολογία της πρακτικής βασίστηκε στον περιορισμό της δράσης των κομιτατζήδων στις περιοχές των συνόρων και στην ενδεχόμενη συνέργεια των βουλγαρόφωνων κατοίκων με αυτούς⁶⁰.

Οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί μετακινούνταν στη νότια ηπειρωτική και νότια νησιωτική Ελλάδα⁶¹. Ο εκτοπισμός πραγματοποιείτο έπειτα από ενέργειες των στρατιωτικών μονάδων και οι περιουσίες τους επιτάσσονταν για την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών⁶².

58. ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI, Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη, τηλεγράφημα, αρ. εμπιστ. πρωτ. 10135, Επείγον, 25-11-1924, Καβάλα, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα.

59. ΙΑΥΕ 1923/6/3/1 Εκτοπίσεις Βουλγάρων από την Δυτική Θράκη. Συνοπτική έκθεση περί των προκαλεσάντων την απόφαση του εκτοπισμού των κατοίκων των χωριών Τσομπάν-Κιόι, Καλαϊτζί-Ντερέ, Καρά-Καγιά, Δερβέν Ορταντζή (ΒΑ Λίμνης Βιστωνίδας), Ντογάν Χισσάρ, Μπεχαντίρ, Ντοκούζ Ντερέ, Γενί-Κιόι, Μπόντιμα, Ντάμια, αχρονολόγητο έγγραφο· ΙΑΥΕ 1923/6/3/1 Εκτοπίσεις Βουλγάρων από την Δυτική Θράκη. Γενική Διοίκηση Θράκης, Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων, αρ. πρωτ. 724, Κομοτηνή, 01-04-1923, άκρως εμπιστευτικό, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Στρατιωτικών (Γραφείο ΙΙ), Εσωτερικών και Γεωργίας.

60. Kontogiorgi, *Population Exchange*, σ. 206-207· Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις Σλαβόφωνων Πληθυσμών 1912-1930: Ο Πόλεμος των Στατιστικών*, Αθήνα 2003, σ. 114· Εφημερίδα *Ελεύθερο Βήμα*, αρ. φύλλου 395, 30-03-1923, όπως παρατίθεται στο Μιράντα Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην Εξωτερική Πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της Βουλγαρικής Οικονομικής Εξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Αθήνα 1997, σ. 236· LoN C1321/217/02 Geneva Office: Correspondence Sent, Bulgarian Refugees, 31st July 1923: Memorandum on the Deportees From Western Thrace, 1923.

61. Deltcho Dimitroff, *Le Problème de la Thrace et l' Accès de la Bulgarie à la Mer Égée*, Παρίσι 1936, σ. 65.

62. ΙΑΥΕ 1923/6/3/1 Εκτοπίσεις Βουλγάρων από την Δυτική Θράκη. Συνοπτική

Η υιοθέτηση της πρακτικής αυτής δημιούργησε ένα οικιστικό κενό, όπου οι πρόσφυγες έβρισκαν στέγη και κτήματα ενώ η περιοχή αποκτούσε την «...ελληνική φωνή και [τ]ο[ν] ελληνικό παλμό...», όπως αναφέρει ο γενικός διοικητής Θράκης Σπυρίδων Δάσιος. Ο ίδιος θεωρούσε πως ήταν εθνικά συμφέρουσα η οριστική απομάκρυνσή τους από τις Νέες Χώρες και η άνετη, μόνιμη και φιλόδοξη εγκατάστασή τους σε ακίνδυνα μέρη της Παλαιάς Ελλάδας, όπου θα μπορούσαν να απολαύσουν όσα στερήθηκαν δικαιολογημένα στη Δυτική Θράκη⁶³.

Οι διαμαρτυρίες της βουλγαρικής αντιπροσωπείας και ο φόβος αντιποίνων οδήγησαν στην απόφαση παλιννόστησης των εκτοπισμένων (Μάιος 1923)⁶⁴, παρά τις δυσκολίες που θα προκαλούσε στην εξέλιξη του εποικιστικού προγράμματος⁶⁵. Η παλιννόστηση ξεκίνησε τον Αύγουστο και ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1923, προκαλώντας τα αναμενόμενα προβλήματα, όπως η απομάκρυνση προσφυγικών νοικοκυριών προς άλλες περιοχές της εθνικής επικράτειας (κεντρική και δυτική Μακεδονία), καθώς και η διαβίωση βουλγαρόφωνων και προσφύγων υπό την ίδια στέγη⁶⁶.

Άμεσο απότοκο της εφαρμογής των δύο πρακτικών ήταν η ενεργοποίηση της εθελοντικής μετανάστευσης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας (από τον

έκθεση περί των προκαλεσάντων την απόφαση του εκτοπισμού των κατοίκων των χωριών Τσομπάν-Κιόι, Καλαϊτζί-Ντερέ, Καρά-Καγιά, Δερβέν Ορταντζή (ΒΑ Λίμνης Βιστωνίδας), Ντογάν Χισσάρ, Μπεχαντίρ, Ντοκούζ Ντερέ, Γενί-Κιόι, Μπόντιμα, Ντάμια, αχρονολόγητο έγγραφο.

63. ΙΑΥΕ 1923/6/3/1 Εκτοπίσεις Βουλγάρων από την Δυτική Θράκη. Γενική Διοίκηση Θράκης, αρ. πρωτ. 687, άκρως εμπιστευτική, Κομοτηνή, 01-04-1923, προς: Γενικό Στρατηγείο.

64. Μ. Μ. Αρχείο Ε. Βενιζέλου/Υπ. Εξωτερικών Φ.36. 1923/Secrètaire Hellènique Permanent, Auprès de la Société Des Nations, [Genève], 07-04-1923· Μ.Μ. Αρχείο Βενιζέλου Ε. έγγραφο 173/38, τηλεγράφημα Προέδρου Ελληνικής Κυβέρνησης, αρ. 4500, 15-05-1923, προς: Α. Αλεξανδρή, όπως παρατίθεται στο Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη*, σ. 237-238.

65. ΙΑΥΕ 1923/12/1/1 Επάνοδος Βουλγαρόφωνων Πληθυσμών σε Δ. Θράκη και άλλα Διαμερίσματα. τηλεγράφημα από Αλεξανδρούπολη, αρ. πρωτ. 5329, 05-06-1923, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Εξαιρετικά Επείγον.

66. Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη Φάκελος 3/αρ. εγγράφου 256/3, Δημήτριος Φικιώτης, Τμηματάρχης του Υπ. Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, Αθήνα, 25-09-1923, προς: την Αντιπροσωπεία της Κοινωνίας των Εθνών, Αθήνα· ΙΑΥΕ 1923/12/1/1 Επάνοδος Βουλγαρόφωνων Πληθυσμών σε Δ. Θράκη και άλλα Διαμερίσματα. Γενική Διοίκηση Θράκης, Διεύθυνση Εποικισμού, αρ. πρωτ. εμπιστ. 37, 06-08-1923, Κομοτηνή, προς: Υπουργείο Γεωργίας.

Απρίλιο του 1923 και έπειτα) και η ώθηση σε αποδημία σημαντικού μέρους του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θράκης, το οποίο είχε εξαιρεθεί της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής πληθυσμών⁶⁷. Οι εξελίξεις έβαιναν προς την ικανοποίηση των ελληνικών οραμάτων για την αναμόρφωση της Θράκης και την ενσωμάτωσή της στην εθνική επικράτεια.

46. Καταλήψεις ακινήτων

Οι καταλήψεις των ακινήτων περιουσιών, όπως και οι επιτάξεις, παρατηρούνται από τις πρώτες ημέρες της προσφυγικής παρουσίας. Αρχικά αφορούσαν εγκαταλελειμμένα ακίνητα τα οποία εκπλήρωσαν τις στεγαστικές ανάγκες των προσφύγων που δεν ήταν σε θέση να ικανοποιήσουν οι εποικιστικές αρχές. Εν συνεχεία, επεκτάθηκαν σε οικοπέδα, βοσκές και ακαλλιέργητες εκτάσεις που εκμεταλλεύθηκαν οι νεοφερμένοι για την καλλιέργεια βασικών ειδών διατροφής⁶⁸.

Αναφορικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ακινήτων που καταλήφθηκαν, υπάρχουν τρεις κατηγορίες: οι ιδιωτικές, οι κοινοτικές και οι δημόσιες περιουσίες⁶⁹. Αρχικά οι ακίνητες περιουσίες ήταν εγκαταλελειμμένες ιδιοκτησίες παρόντων ή και απόντων ιδιοκτητών, καθώς και κοινοτικές περιουσίες που δεν αξιοποιούνταν συστηματικά. Αργότερα στη λίστα προστέθηκαν και οι περιουσίες των μη ανταλλάξιμων μουσουλμάνων που αποδήμησαν στις περιοχές ανατολικά του Έβρου ποταμού και των βουλγαρόφωνων που εκτοπίστηκαν και δεν είχαν ήδη επιταχθεί από τις αρχές⁷⁰. Ας σημειωθεί πως καταλήψεις ακινήτων περιουσιών καταγράφηκαν εις βάρος ιδιοκτητών όλων των εθνοτικών ομάδων που διαβιούσαν στη Θράκη, οι οποίες λύθηκαν στις περιπτώσεις των μελών της κυρίαρχης ομάδας αρκετά σύντομα.

Δεν ήταν μόνον ο προσφυγικός πληθυσμός που κατέφυγε στην κατάληψη

67. Λένα Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες: Το Σύστημα Διεθνούς Προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1995, σ. 326-327· Ladas, *The Exchange of Minorities*, σ. 425.

68. Joachim Heinrich Schultze, "Greek Frontier Colonisation in Thrace and Macedonia", *Scottish Geographical Magazine*, 53 (1937), σ. 82-84.

69. ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη. Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Εποικισμού, Τμήμα Θ. Γ. Ταμείου, αρ. πρωτ. 143182, Επέιγον, 09-12-1924, Κομοτηνή, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα.

70. ΙΑΥΕ 1928/Β΄ Πολιτική/1925-1930, Περί της Δυτικής Θράκης. Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, Διεύθυνση Εποικισμού Θράκης, Τμήμα Εγκατάστασης, Γραφείο Αγροτικής, αρ. εμπιστ. πρωτ. 266, Κομοτηνή, 21-08-1928, προς: Υπ. Γεωργίας, Διεύθυνση Εποικισμού, Αθήνα.

ακίνητων περιουσιών για την άμεση απάντηση των αναγκών του, αλλά και οι ίδιες οι εποικιστικές υπηρεσίες, όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες αδυναμίες στην ικανοποίηση των αιτημάτων της προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης. Τα στοιχεία που παραθέτει ο Ladas για τις καταλήψεις (και επιτάξεις) ακίνητων μουσουλμανικών περιουσιών στη θρακική ύπαιθρο είναι δηλωτικά της κατάστασης και κυρίως της εξέλιξης του μέτρου.

Έτος	Δωμάτια σε αγροτικές περιοχές	Τζαμιά, σχολεία και άλλες κοινωνικές περιουσίες σε αγροτικές περιοχές
1923	8.243	127
1925	3.043	42
1926	1.217	12
31-05-1927	227	7

Πηγή: Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 519-520.

Κατά βάσει το μέτρο των καταλήψεων εφαρμόστηκε επί των μεγάλων ιδιοκτησιών και συγκεκριμένα των τσιφλικιών. Μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1920, από μια συνολική έκταση 476.191 στρεμμάτων, με τσιφλίκια που κάλυπταν εκτάσεις μεγαλύτερες των 300 στρεμμάτων, καταλήφθηκαν 287.723 στρέμματα από τις εποικιστικές αρχές και την προσφυγική δραστηριότητα⁷¹.

Όπως και στην περίπτωση των επιτάξεων, οι καταλήψεις των ακινήτων προκάλεσαν αντιδράσεις εκ μέρους της τουρκικής πλευράς, κυρίως για τις εξελίξεις που επέφεραν στην καθημερινότητα των μη ανταλλάξιμων. Προς επίλυση της κατάστασης, προωδήθηκαν ρυθμίσεις μέσω διακρατικής συνεννόησης (Συμφωνία της Άγκυρας, Ιούνιος 1925). Τότε, και υπό την επερχόμενη συμφωνία, οι καταλήψεις των ιδιοκτησιών τους παρουσίασαν σχετική αύξηση. Η Διεύθυνση Εποικισμού της Γενικής Διοίκησης, γνωρίζοντας το περιεχόμενο

71. Τα 123.640 στρέμματα είχαν παρόντες ιδιοκτήτες στη Θράκη, τα 80.691 στρέμματα λογίστηκαν χωρίς ιδιοκτήτη και τα 83.392 στρέμματα θεωρήθηκαν ως εγκαταλελειμμένη γη, με ιδιοκτήτες να έχουν αποδημήσει στο εξωτερικό. Οι μεγαλοκτηματίες και κάτοχοι τσιφλικιών είχαν ήδη αποδημήσει από τον Μάιο του 1920. Ιμπράμ Ουνσούνογλου, «Κριτική στη Μειονοτική Εκπαίδευση. Η Ματιά του Μειονοτικού», *Σύγχρονα Θέματα*, 63 (1997), σ. 61· Ladas, *The Exchange of Minorities*, σ. 485.

των συνομιλιών των δύο πλευρών, προέβαινε σε καταλήψεις αδόμητων εκτάσεων με την επιδίωξη της ένταξής τους στους όρους της συμφωνίας⁷². Η προαναφερόμενη πρακτική έδωσε τη δυνατότητα στις αρχές να νομιμοποιήσουν αναδρομικά τη διαδικασία απόκτησης των μουσουλμανικών ιδιοκτησιών που κρίνονταν αναγκαίες για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων. Βέβαια, η εφαρμογή του μέτρου δεν ήταν επιτυχής σε όλες τις περιπτώσεις.

Ο ρόλος και η διαχείριση του ζητήματος από τη Γενική Διοίκηση Θράκης αποδείχθηκε καταλυτικός για την έκβαση της υπόθεσης υπέρ της προσφυγικής παρουσίας και κυρίως υπέρ της προσπάθειας απομάκρυνσης των ιδιοκτησιακών δομών του παρελθόντος.

4γ. Αποζημιώσεις

Στην προσπάθεια ρύθμισης των προβλημάτων που επέφεραν οι επιτάξεις και οι καταλήψεις κινητών και ακίνητων περιουσιών, των διαμαρτυριών των διπλωματικών αποστολών και των αντιποίνων προς τις μειονοτικές ομάδες των γειτονικών κρατών που διεκδικούσε ο ελληνικός εθνικισμός, προωδήθηκαν οι αποζημιώσεις των διγόμενων ιδιοκτητών, φυσικών και νομικών προσώπων. Η πρώτη προσπάθεια ρύθμισης αφορούσε τα υπό επίταξη ακίνητα, βάσει του νόμου 3076 του 1924 με αναδρομική ισχύ⁷³.

Η προσπάθεια αυτή χαρακτηριζόταν από την απόλυτη κυριαρχία του κρατικού μηχανισμού, σύμφωνα με τις θέσεις της Γενικής Διοίκησης και την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ακόμη και η παρουσία των μουσουλμάνων αντιπροσώπων στην επιτροπή δεν άφηνε περιθώρια για την επικράτηση των θέσεών τους, από τη στιγμή που οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά ομοφωνία και όχι κατά πλειοψηφία⁷⁴.

Στη συνέχεια, υπό το φως των διεθνών εξελίξεων και των τουρκικών δια-

72. ΙΑΥΕ 1925/Β΄ Πολιτική/1925-1930 Περί της Δυτικής Θράκης. Συντάκτης: Φεραίος, Κομοτηνή, 27-09-1925, αρ. πρωτ. 75, Προς: Πρόεδρο της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στην Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών, Κωνσταντινούπολη· ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη. Τηλεγράφημα, αρ. εμπ. πρωτ. 7623, 05-06-1925, Κομοτηνή, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα.

73. ΦΕΚ, 14-05-1924, αρ. φύλλου 108, Νόμος 3076 «Περί αποζημιώσεως επιταχθέντων μουσουλμανικών κτημάτων εν Δ. Θράκη».

74. ΙΑΥΕ 1925/Β΄ Πολιτική/1925-1930 Περί της Δυτικής Θράκης. Ελληνική Δημοκρατία, Γενική Διοίκηση Θράκης, Κομοτηνή, 18-03-1925, αρ. πρωτ. 4122, προς: Ελληνική Αντιπροσωπεία της Μικτής Επιτροπής, Κωνσταντινούπολη.

μαρτυριών, η *Συντακτική Συνέλευση* του ελληνικού κοινοβουλίου (1924) εξέδωσε ψήφισμα σχετικά με τις αποζημιώσεις των επιταγμένων μουσουλμανικών περιουσιών, καταργώντας το νόμο 3076⁷⁵. Οι νέες ρυθμίσεις, χωρίς να έχουν αναδρομική ισχύ αλλά εμφορούμενες από την αρχή της αμοιβαιότητας, απομάκρυναν τον γενικό διοικητή, τη θέση του οποίου αναλάμβανε άλλος ανώτερος υπάλληλος της διοίκησης. Ο γενικός διοικητής συνέχισε να ελέγχει το έργο των επιτροπών, με την αρμοδιότητα επικύρωσης όλων των αποφάσεων. Στην επιτροπή συμμετείχε μόνο ένας μουσουλμάνος σύμβουλος.

Το νέο νομικό πλαίσιο που τέθηκε σε εφαρμογή διατήρησε το χαρακτήρα του προγενέστερου και την εξάρτησή του από την αρχή της αμοιβαιότητας. Παράλληλα, προσέδωσε επιπλέον δυνατότητες επέμβασης των αρχών στην αλλαγή του γαιοκτητικού κατεστημένου, για την ικανοποίηση των οποιωνδήποτε κρατικών αναγκών. Παρά τη διατήρηση της μουσουλμανικής παρουσίας, ο ρόλος της εξακολουθούσε να παραμένει δευτερεύων και καθαρά για λόγους διπλωματικής σκοπιμότητας.

4δ. Εξαγορές

Τόσο η αναρχία της πρώτης περιόδου προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης όσο και οι διαμαρτυρίες των διπλωματικών αντιπροσωπειών στη Μικτή Επιτροπή και η εφαρμογή των αντιποίνων, επιδιώχθηκε να διορθωθούν μέσω νομοθετικών πράξεων και διοικητικών ρυθμίσεων έτσι ώστε να εξυπηρετούνται οι τρέχουσες και μελλοντικές ανάγκες.

Σε αυτό το πλαίσιο, εκδόθηκε το σχετικό νομοθετικό διάταγμα που εισήγαγε την εξαγορά των μουσουλμανικών περιουσιών και, κατά συνέπεια, την αποζημίωση των διγόμενων ιδιοκτητών⁷⁶. Σύμφωνα με το διάταγμα και μέχρι να καθοριστεί ο τρόπος της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης, επιτράπηκε η εξαγορά τους από το κράτος. Η εξαγορά πραγματοποιούνταν έπειτα από καθορισμό του αντιτίμου εξαγοράς από τον διευθυντή εποικισμού. Το διάταγμα έδωσε τη δυνατότητα στους ιδιοκτήτες να πουλήσουν τις περιουσίες που βρίσκονταν υπό προσφυγική χρήση, αδυνατώντας να εκμεταλλευτούν την

75. ΦΕΚ, 31-12-1924, αρ. φύλλου 324, Ψήφισμα της Δ' εν Αθήναις Συντακτικής Συνελεύσεως «Περί αποζημιώσεως των εν Δ. Θράκη Επιτάξεων (Συνεδριάσις ΡΚΣ' της 16-12-1924)».

76. ΦΕΚ, 14-01-1925, αρ. φύλλου 10, Διάταγμα «Περί Εξαγοράς Μουσουλμανικών Κτημάτων εν Δυτική Θράκη προς Εγκατάστασιν Προσφύγων».

παραπέρα αξιοποίησή τους. Κατά κάποιον τρόπο, το διάταγμα διευκόλυνε τις εποικιστικές αρχές, παρέχοντας απόλυτη νομιμοφάνεια στην προσπάθεια απόκτησης των μουσουλμανικών ακινήτων.

Το μέτρο, όμως, δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι ελληνικές αρχές απέδωσαν την αποτυχία του στους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες και, συγκεκριμένα, στην ελλιπή κατάδεση όλων των απαραίτητων δικαιολογητικών, στο αυξημένο αίσθημα ιδιοκτησίας και στην απροθυμία πώλησης των περιουσιών τους, στις πιέσεις της τουρκικής διπλωματίας και, κυρίως, στο αμετάβλητο και υπέρογκο πόσο υπολογισμού της αποζημίωσης ανά στρέμμα που απαιτούσαν οι ιδιοκτήτες⁷⁷.

Σε μικρό διάστημα η εξαγορά κατά την περίοδο καταβολής των αποζημιώσεων προς τους μη ανταλλάξιμους της Θράκης αναθεωρήθηκε και, με βάση την εμπειρία του παρελθόντος, επανήλθε σε ισχύ. Ο υπουργός Γεωργίας της παγκαλικής κυβέρνησης Κωνσταντίνος Σταμούλης, σε περίοδο μείωσης των δημόσιων εξόδων, ήταν αποκαλυπτικός ως προς τις προθέσεις της κυβέρνησης για την υιοθέτηση της νέας εφαρμογής του μέτρου, όταν δήλωνε ότι το κράτος σήμερα δεν σπένδει να αγοράσει κτήματα μουσουλμάνων της Δ. Θράκης, αλλά θέλει, κυρίως, με την αγορά ορισμένων κτημάτων σε συμφέρουσα τιμή, να δημιουργήσει προηγούμενο ελαφρών τιμών εξαγοράς⁷⁸. Ας σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη πρακτική δεν είχε ιδιαίτερη επιτυχία κατά την εφαρμογή της.

Οι πιέσεις για πώληση των ακινήτων, η αδυναμία επιστροφής των ακίνητων περιουσιών και η προσπάθεια περιορισμού της τουρκικής επιρροής στους μη ανταλλάξιμους προκάλεσαν τη μεταφορά της διαμάχης στο διπλωματικό επίπεδο⁷⁹. Εκεί η ελληνική πλευρά δήλωσε την πρόθεσή της για

77. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Joële Dalègre, *Populations et Territoire en Thrace Greque Depuis 1878: Tome I: Texte*, Université de Paris X-Nanterre, Département de Géographie, Παρίσι 1995, σ. 249· ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη. Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Εποικισμού, Τμήμα Θ. Γ. Ταμείου, αρ. πρωτ. 29591, 04-03-1925, Αθήνα, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Γραφείο Γενικού Διευθυντή.

78. ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/ΑΠΕ/2 Κτήματα Μουσουλμάνων Δ. Θράκης. Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Εποικισμού, Τμήμα Θ. Γ. Ταμ., αρ. πρωτ. 99502, 13-08-1925, Αθήνα, προς: Υπουργείο Εξωτερικών.

79. Μ. Μ. Αρχείο Ε. Βενιζέλου/Υπ. Εξωτερικών Φ.44. 1925/Εγγραφο 173/50/4209, τηλεγράφημα, 10-02-1925, αποστολέας: Υπουργείο Εξωτερικών, παραλήπτης: Ελληνική Αντιπροσωπεία, Γενεύη (ημ. Παραλαβής: 10-03-1925).

συμβιβασμό, εφόσον δεχόταν και η τουρκική, επιδιώκοντας πάντοτε τη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης⁸⁰. Ο συμβιβασμός συνοψίστηκε στο κείμενο της Συμφωνίας της Άγκυρας (Ιούνιος 1925), το οποίο προέβλεπε την επιστροφή των ακινήτων που δεν ενδιέφεραν πλέον την ελληνική πλευρά και την απόκτηση, μέσω εξαγοράς, των εκτάσεων που κρίνονταν απαραίτητες για τις εποικιστικές ανάγκες. Μέχρι και τον Μάρτιο του 1926, η πρακτική της εξαγοράς και της καταβολής των αποζημιώσεων φάνηκε να εφαρμόζεται, σύντομα όμως εγκαταλείφθηκε, λόγω της αρχής της αμοιβαιότητας⁸¹.

Ενδεικτικά παρουσιάζεται η εικόνα της πορείας των εξαγορών τσιφλικιών και των συναγόμενων μελλοντικών κινήσεων των εποικιστικών αρχών στα μέσα του 1926:

Α/Α	Επαρχία	Συνολική έκταση	Κατεχόμενα τσιφλίκια				Εξαγορασθέντα τσιφλίκια				
			Αγροί		Βοσκαί		Συνολική έκταση	Καταβληθέν τίμημα		Μερίδια μη εξαγορασθέντα υπό των προηγούμενων	Τσιφλίκια μη εξαγορασθέντα αλλ' αναγκασιούντα προς εγκατάστασις εις συνολικήν έκτασιν
			παρά ιδιοκτητών	παρά προσφύγων	παρά ιδιοκτητών	παρά προσφύγων		Δραχμαί	Λεπτά		
1	Κομοτηνής	120.087	5.680	21.567	25.150	67.690	39.000	10.899.560			34.000
2	Αλεξ/λεως	3.600	98	3.087		414					
3	Ξάνθης	183.290	4.750	23.065	66.975	32.200	56.300	8.583.300		31.700	53.435
4	Διδυμοτείχου	20.850	3.515	9.535		7.800					
5	Ορεστιάδος	38.020	98	25.402		12.520					4.000
Γενικών Σύνολον		365.847	14.141	82.656	92.125	120.625	95.300	19.482.860		31.700	91.435

Πηγή: ΙΑΥΕ/1926/ΚΥ/66/3/1/1-Η Κατάσταση εν Δυτική Θράκη. Ελληνική Δημοκρατία, Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, Διεύθυνσις Εποικισμού Θράκης, Κομοτηνή 13-05-1926, αρ. εμπ. πρωτ. 106. Προς: το επί των Εξωτερικών Υπουργείον εις Αθήνας, 25-05-1926, αρ. πρωτ. 6336.

80. ΙΑΥΕ 1925/Γ/68/VI Κατάληψη Τουρκικών Κτημάτων εν Θράκη. Υπουργείο Εξωτερικών, κρυπτογράφημα, αρ. πρωτ. 3215, 09-03-1925, Αθήνα, προς: κ. Κακλαμάνο, Hotel Beyrut, Γενεύη.

81. ΙΑΥΕ 1927/93.2, Β' Πολιτική, 1927-1928 Μειονότητα Δυτικής Θράκης. Α.,

Από τις εξαγορές των ακίνητων περιουσιών ικανοποιήθηκαν, από τη μια, μόνο οι οικονομικές απαιτήσεις των διγόμενων ιδιοκτητών (όχι πάντοτε με το επιθυμητό τίμημα) και, από την άλλη, οι απαιτήσεις των αρχών για εκτάσεις προς όφελος της εν εξελίξει προσφυγικής εγκατάστασης και αποκατάστασης. Σύντομα η Συμφωνία των Αθηνών (Δεκέμβριος 1926) και η απόφαση υπ. αρ. XVII της Μικτής Επιτροπής (Δεκέμβριος 1927) θα προσπαθήσει να ρυθμίσει ξανά το ζήτημα του συμψηφισμού των ελληνοτουρκικών περιουσιών και της οριστικής εξαγοράς τους από τις ενδιαφερόμενες πλευρές ή της επιστροφής τους στους ιδιοκτήτες.

4ε. Απαλλοτριώσεις ακινήτων

Το φθινόπωρο του 1922 εφαρμόστηκε το μέτρο των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων με σχετική επιτυχία, αλλάζοντας το ιδιοκτησιακό καθεστώς στον αγροτικό και στον αστικό χώρο. Το μέτρο εμφανίστηκε το 1917 και εν συνεχεία συμπληρώθηκε από τον αγροτικό νόμο (03-10-1924), καθώς και τις αναθεωρήσεις και συμπληρώσεις αυτού⁸².

Το φθινόπωρο του 1923 ο υπουργός Περιδάλψεως Απόστολος Δοξιάδης ζήτησε από το Υπουργείο Γεωργίας την απαλλοτρίωση 23 τσιφλικιών (περιφέρεια Ροδόπης 18, περιφέρεια Διδυμοτείχου 2 και περιφέρεια Αλεξανδρουπόλεως 3) για τις ανάγκες της αποκατάστασης των αγροτών προσφύγων⁸³. Η δήλωσή του αποτελεί την έναρξη εφαρμογής του μέτρου στον αγροτικό, και όχι μόνο, χώρο της Θράκης.

Η εφαρμογή των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων προκάλεσε την αντίδραση των μη ανταλλάξιμων ιδιοκτητών, οι οποίοι κατέφυγαν στη Μικτή Επιτρο-

Γενική Διοίκηση Θράκης, αρ. πρωτ. 13748, Κομοτηνή, 02-06-1926, επείγον, προς: Υπουργείο Εξωτερικών, Τμήμα Γ', Πολιτικό, Αθήνα· ΦΕΚ, 20-03-1926, αρ. φύλλου 100, Νομοθετικό Διάταγμα, «Περί Κανονισμού και Πλήρωμης Αποζημιώσεως Γηπέδων και Ακινήτων εν γένει Απαλλοτριωθέντων ή Καταληφθέντων προς Ανέγερσιν Προσφυγικών Αστικών Συνοικισμών ή Οικημάτων εν Θράκη».

82. Κωνσταντίνος Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα: Η Κοινωνική Ενσωμάτωση της Γεωργίας*, Αθήνα 1975, σ. 176· Μπάμπης Β. Αλιβιζάτος, *Η Μεταπολεμική Εξέλιξη της Ελληνικής Γεωργικής Οικονομίας και η επ' Αυτής Επίδρασις της Αγροτικής Πολιτικής*, Αθήνα 1935, σ. 28-29, σ. 40-43.

83. Μ. Μ. Αρχείο Α. Δοξιάδη, Φάκελος 3/αρ. εγγράφου 256/3, Δημήτριος Φικιώτης, Τμηματάρχης του Υπ. Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, Αθήνα, 25-09-1923, προς: την Αντιπροσωπεία της Κοινωνίας των Εθνών, Αθήνα.

πή, προσπαδώντας να διασφαλίσουν την κυριότητα των ιδιοκτησιών τους. Η κατάσταση ήταν δύσκολα αναστρέψιμη, ιδίως μετά τη Συμφωνία των Αθηνών (Δεκέμβριος 1926), όταν η ελληνική πλευρά διατήρησε τις περιουσίες που απαιτούνταν για την προσφυγική αποκατάσταση (με την υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης προς τους δικαιούχους)⁸⁴. Επ' αυτού η 9η Μικτή Υποεπιτροπή, σε έγγραφό της, παρουσίασε τις εκτάσεις των τσιφλικιών και των αγροτεμαχίων που είχαν ήδη απαλλοτριωθεί, καθώς επίσης και τις εκτάσεις που επρόκειτο να απαλλοτριωθούν.

Πίνακας: Εκτάσεις απαλλοτριωμένων τσιφλικιών και υπό απαλλοτρίωση

Περιοχή	Απαλλοτριωμένα τσιφλίκια		Τσιφλίκια υπό απαλλοτρίωση	
	Αριθμός περιουσιών	Έκταση (στρ.)	Αριθμός περιουσιών	Έκταση (στρ.)
Ξάνθη	12	37.250	4	23.500
Κομοτηνή	2	16.452		
Διδυμότειχο	2	9.080		
Νέα Ορεστιάδα	3	5.720		
Αλεξανδρούπολη	2	2.400		
Μερίδια τσιφλικιών σε άγνωστη περιοχή	4	4.150		
Σύνολο	29	75.052	4	23.500

Πηγή: Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 521· ΙΑΥΕ 1928 Β' Πολιτική, 1925-1930, Περί της Δυτικής Θράκης, 9η Μικτή Υποεπιτροπή Ανταλλαγής Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών, 18-06-1927, αριθ. πρωτ. 15833 [Κομοτηνή].

Ας σημειωθεί πως οι συνολικές εκτάσεις που απαλλοτριώθηκαν αναγκαστικά, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας, περιελάμβαναν αποκλειστικά καλλιεργήσιμες εκτάσεις και ήταν κατά πολύ περισσότερες από τις προαναφερόμενες⁸⁵.

84. Ladas, *The Exchange of Minorities*, σ. 521.

85. Στο ίδιο, σ. 648.

Η δυνατότητα αντίταξης των μη ανταλλάξιμων ιδιοκτητών στις αποφάσεις αναγκαστικών απαλλοτριώσεων των ακινήτων τους ήταν περιορισμένη και απευδύνονταν στην τουρκική διπλωματική αποστολή και τη Μικτή Επιτροπή. Η κατάσταση δεν παρουσίασε καμία αλλαγή ακόμη και το 1927, όταν με την αναθεώρηση του άρθρου 19 του Συντάγματος κατοχυρώθηκαν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και οι όροι απαλλοτρίωσης από το ελληνικό δημόσιο. Επίσης, η λειτουργία του Συμβουλίου της Επικρατείας αποτελούσε συνταγματική κατοχύρωση ενάντια στις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις, ενώ πάνω από όλα σήμανε τον τερματισμό της αγροτικής μεταρρύθμισης⁸⁶.

Το μέτρο δεν χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά εις βάρος των μουσουλμανικών ιδιοκτησιών αλλά και έναντι των ακίνητων ιδιοκτησιών των γηγενών βουλγαρόφωνων κατοίκων, σε μικρότερη βέβαια κλίμακα.

* * * *

Εν κατακλείδι, σε διάστημα λιγότερο από μία δεκαετία οι εποικιστικές αρχές έκαναν σημαντικά βήματα ως προς την εγκατάσταση και την αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού⁸⁷. Στο ίδιο διάστημα οι πληθυσμιακές και εθνοτικές ισορροπίες άλλαξαν υπέρ της κυρίαρχης ομάδας, η οποία δέχθηκε σημαντική ενίσχυση από τον προσφυγικό πληθυσμό και τον πληθυσμό που μετακινήθηκε στη Θράκη από τις άλλες περιοχές της επικράτειας⁸⁸. Οι μειονοτικές ομάδες με τη σειρά τους, και ειδικότερα οι βουλγαρόφωνοι, εκτοπίστηκαν με τους παραμένοντες να τάσσονται υπέρ της ελληνικής εθνικής ταυ-

86. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», σ. 96. Τυπικά οι μη ανταλλάξιμοι κάτοικοι της Θράκης, ως Έλληνες πολίτες, είχαν το δικαίωμα εξέτασης της υπόθεσής τους από το Συμβούλιο της Επικρατείας, αλλά δεν το άσκησαν, τουλάχιστον κατά τον Μεσοπόλεμο.

87. Η κατάσταση άρχισε να σταθεροποιείται μετά το 1928 όταν απαγορεύτηκε η μετακίνηση των εγκατεστημένων προσφυγικών νοικοκυριών από τις αγροτικές στις αστικές εγκαταστάσεις και αντίστροφα (στην πράξη ποτέ δεν εφαρμόστηκε). Μαργαρίτα Δρίτσα, «Πολιτικές και Οικονομικές Όψεις του Προσφυγικού Προβλήματος», στο *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα 1988, σ. 136. ΕΙΕ/ΙΝΕ, Αρχείο Α. Α. Πάλλη, Φάκελος Β-Γ. 08-01-1929, Αθήνα, Φάκελος: Συλλογή των Κυριότερων Στατιστικών των Αφορωσών την Ανταλλαγή των Πληθυσμών και Προσφυγικήν Αποκατάστασιν μετά Αναλύσεως και Επεξηγήσεων, συντάκτης: Α. Α. Πάλλης.

88. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Απογραφή του Πληθυσμού της Ελλάδος κατά την 19η Δεκεμβρίου 1920. Γενικά Στατιστικά Αποτελέσματα: Α΄ Πληθυσμός, Β΄ Οικογένειαι*. Εν Αθήναις 1928, σ. 177-178.

τότητας και τους μη ανταλλάξιμους μουσουλμάνους να αγωνίζονται για τη διατήρηση των εθνοτικών τους χαρακτηριστικών, χωρικών και σημειολογικών.

Σε διάστημα μικρότερο της δεκαετίας, ο χώρος της δρακιικής επαρχίας δέχθηκε συστηματικές επεμβάσεις αναμόρφωσης ως προς την οργάνωση, τις λειτουργίες και τα πάσης φύσεως δίκτυά του –άλλοτε με μεγαλύτερη επιτυχία και άλλοτε όχι– υπό τις πιέσεις του εποικιστικού προγράμματος, καθώς και από τις ενέργειες απομάκρυνσης των επιρροών του μακραίωνου οθωμανικού παρελθόντος. Παρ' όλα αυτά, η διατήρηση της εθνοτικής πολυμορφίας και της σημειολογικής παρουσίας της στο χώρο έθετε διαρκώς σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών δράσεων, τροφοδοτώντας διαρκώς τις ανεκπλήρωτες κυβερνητικές βλέψεις για την ελληνική Θράκη.